

ДІАЛЕКТИ В СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ:

загальнослов'янський контекст

КИЇВ 2014

ВОЛОШИНОВА Марина Олексіївна (Луганськ, Україна)

Лексика харчування в діалектному тексті

Харчування як особливий елемент існування людини завжди привертало увагу етнографів, лінгвістів, оскільки в ньому можна простежити матеріальну й духовну культуру людства, виявити соціально-економічні умови, спадковість поколінь, споконвічні міжетнічні зв'язки.

Актуальність розвідки зумовлено відсутністю комплексного опису лексики харчування в межах новостворених українських східнословобожанських говірок, які залишаються сьогодні ще маловивченими. Матеріалами дослідження є записи діалектного мовлення, зібрані в селах Східної Слобожанщини протягом 2009 – 2012 рр.

Цінним джерелом для аналізу говіркового мовлення є діалектний текст, який містить якнайповнішу інформацію, що цікавить діалектолога. На особливій важливості роботи саме з діалектними текстами наголошують сучасні науковці. Так, Г. Мартинова в передмові до збірника діалектних текстів Західної Полтавщини зазначає: “Системний опис вимагає не тільки нового фактичного матеріалу, зібраного за спеціальною програмою, але й здійснення суцільного аналізу діалектних текстів як цілості щодо фіксації в них усіх особливостей говірки – і типових, що мають регулярний вплив, і спорадичних, для яких характерна своєрідна ареальна поведінка. Великі діалектні тексти є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі й простежити всі закономірності його функціонування” [5, 5–6]. Дослідники східнословобожанських говірок К. Глуховцева та А. Грек наголошують, що за допомогою діалектних текстів можна реконструювати окремі елементи або фрагменти народної культури [4, 77]. І. Романина розглядає діалектний текст як унікальне джерело мовної інформації, в якому функціонують усі елементи діалектної системи: “Важливо, що він розкриває аспекти, які виходять за межі мовознавства, тому що діалектний текст – це життя, зафіксоване в мові” [10, 558].

Окремими виданнями опубліковано збірники діалектних текстів, які слугують матеріалами для діалектологічних, етно-

та соціолінгвістичних, історичних досліджень, стають у нагоді як навчально-методичні джерела для студентів-філологів, які вивчають курс “Українська діалектологія”. Це, зокрема, діалектні тексти говірок Чорнобильської зони [8], зібрані фахівцями відділу діалектології Інституту української мови НАН України, хрестоматія автохтонних текстів буковинських говірок [3], збірники діалектних текстів говірок Західної Полтавщини та Південної Київщини [5; 6], хрестоматії діалектних текстів східнослобожанських говірок [7; 11], записи діалектних текстів західнополіських, підляських говірок [1; 2] та ін.

Безперечно цінність мають тексти, записані в обстеженому ареалі, у яких відображено фрагменти матеріального виробництва, архаїзованого на сучасному етапі, наприклад, способи виготовлення дріжджів у домашніх умовах: *хм'їл' же заготоу'л' айем / хм'їл' же су'хий / проки'п' і'ї хм'їл' / там уч' аву'н' і / ну тод'і ч'авуни ж бу'ли / ў ч'аву'н' і / остиг в'ін / а д'рож':і ж йес'т' у'же ж / теп'лен'ке шоп бу'ло / те'пер т'і д'рож':і нам'о'ч' і'ї во'дич' кої теп'лен' коїу / шоп во'ни роз'кисли / тод'і ж т'уда хмел' проц' і'ди'ї хмел' / гет' 'вики' ну'ї / а т'уди ж д'рож':і 'вис' і'ї ками заколо'ти'ї / о'но п'ідоїш'ло / п'ідоїш'ло хара'шо / зби'ї й'о'го / ш'ч'е раз п'ідоїш'ло / і му'кич'ки ж т'рошки / о'собено л'і том / ш'ч'е п'ідоїш'ло / два ра'зи п'ідби'ї й'о'го / п'ідоїш'ло // гус'то заколо'ти'ї 'вис' і'ї коїу / на ч'е'р'дак / тошо на 'сонц' і н'із':а / а і ў 'хат' і бу'ло / з'імої так і ў 'хат' і / розос'лаў на р'адно / 'виси'паў / д'рож':і / і хл'їб / а хл'їб во'пи'ч'е / і ў 'хат' і п'і'янії 'ходиши // соби'є'рала цеї хмел' по сат'ках // й'о'го ше кла'д'ут' і ў 'голови / шоп с'палос' хара'шо // (записано від Половинки Тетяни Пилипівни, 1930 р. н., пенсіонерки, освіта – 6 класів, с. Зориківка Міловського р-ну Луганської обл.).*

В іншому тексті описано кропіткий процес виготовлення бубликів у сільській печі: *ну було за'м'іс'ат' 'к'істо / і о'то ш / ну / шоп же з'добне бу'ло / т'рошки ш там ч'і 'маслич'ка / ч'і ч'о'го / ну шоп же не' о'л' і'її 'т'іки / і о'то ш то'д'і за'м'іси'ш і / тої / по'ка'ч' ай'єш о'так же 'к'істо / а то'д'і зл'ін'л' ай'єш / о'тут же крайки два ш т'і о'так / у круг' / а то'д'і ш 'кида'йеш у кап'їа'ч' ону 'воду / шоп же ч'ут' проки'п' і'ї / а то'д'і на о'то ш бу'ї у нас та'киї / ну йак нази'є'вали? / 'весло нази'є'вали / кла'д'ут' о'то на 'й'о'го / і о'то ш на о'гон' / о'так же по'д'ержут' / в'ін при'є'с'малит' с'а / хоч' / при'є'жарит' с'а т'рошки / а то'д'і*

на другий б'ік по'верни'ш / а то'д'і ш вит'а'гали і во'ни то'д'і хл'рош'і / хрум'т'ат' // (записано від Давиденко Марії Єгорівни, 1924 р. н., пенсіонерки, освіта – 5 класів, с. Варварівка Кременського р-ну Луганської обл.). Як бачимо, текст містить назву допоміжної, на сьогодні вже майже зниклої реалії, – кухонного начиння, за допомогою якого випікали страву (*весло*).

Цікавим прикладом є текст, який ілюструє один із випадків утвердження на території Східної Слобожанщини назви для першої рідкої страви, виготовленої на квасі (сироватці) з додаванням сметани: *ок'рошку 'робл'ат' // називали 'ран'ч'е' хол'одний борш'ч' // в ок'рошку 'йайц'а т'реба / ну колис' не робили із м'н'асом ок'рошки / 'йайц'а / картошеч'ка / тамеч'ка ог'іроч'ок / то'д'і ж ото квас / сметанка йак йе / а м'н'аса ні'якого не' клали / то те'пер і коуб'аси і м'н'аса // от йак у нас жи л'отч'іки бу'ли / во'ни захо'тіли ш ок'рошки / а ми н'і 'мамка не' зна / шо це за ок'рошка / у нас же не' називали ок'рошкой / а в'ін пи'та / во'йен:ій же / 'каже / 'мама / ви 'можете с'д'елат' ок'рошку? / а во'на 'каже / си'нок / а йа не' з'найу йак 'й'йі / йа не' 'бач'іла / а борш'ч' ми 'ч'асто робили / но ў нас називали хол'одний борш'ч' // а в'ін 'каже / а што в:ас н'е 'д'елайут? / а 'мамка сто'йала-сто'йала / 'каже / а хто зна? / ти ж ска'жи йак / шо / а то'д'і ўже по'ч'ули / шо його й ок'рошка звут' / а то ў нас хол'одний борш'ч' ка'зали і ўсе / там ўсе ж туди клали / но м'н'аса не' клали / так то ўже ми ўзнали / йак во'йен:і бу'ли / ото л'отч'іки / ўзнали / шо ок'рошка і шо м'йасо туди кла'дут' // (записано від Давиденко Марії Єгорівни, 1924 р. н., пенсіонерки, освіта – 5 класів, с. Варварівка Кременського р-ну Луганської обл.).*

Як бачимо, у наведених текстах інформанти доволі часто вживають слова із суфіксами суб'єктивної оцінки: *намо'ч'іў водич'кої теп'лен'койу; му'кич'ки ж т'рошки; теп'лен'ке шоп бу'ло; т'рошки ш там ч'і 'маслич'ка; картошеч'ка, тамеч'ка ог'іроч'ок; сметанка*. Дослідниця В. Леснова з цього приводу зауважує: “... зменшувально-пестливі суфікси є функціонально активними в діалектних текстах, у яких інформатор розповідає про власну хагу, домашню худобу або продукти харчування, що підтверджують численні приклади. <...> Наявність меліоративних суфіксів у лексемах, що позначають побутові речі, продукти харчування та домашню худобу,

є свідченням однієї з характерних рис ментальності українців – у народі здавна шанували рідну домівку, з повагою ставилися до праці й поклонялися хлібові як живодайному джерелу всього сушого на землі” [9, 190–191].

Серед фонетичних рис, властивих східнословобжанським говіркам, в аналізованих текстах спостерігаємо вживання вставного [н] після [м]: *не робили із мн'асом окрошки; но мн'аса не клали* (при паралельному нормативному вживанні: *м'ясо туди кладуть*); перехід [т'] у [к']: *'кісто*; відсутність протези *в: на озон'*; відсутність африкат: *дрож':і*; систематичне вживання м'якого [ч']: *не бач'іла; ч'авуни; поч'ули*; явище гіперичного акання: *харош'і, харашо* та ін.

На лексичному рівні відзначаємо функціонування лексичних одиниць, поява яких спричинена впливом суміжних російських говірок: *особено* ‘особливо’, *ч'ердак* ‘горище’, *вопи'ч'е* ‘взагалі’, *сд'елат* ‘зробити’, *н'е'д'елайт* ‘не роблять’.

Отже, тексти-описи – це надійний вербальний складник інформації про різноманітні діалектні явища окремо взятого діалектного континууму, які також слугують джерелом збереження інформації про духовну й матеріальну спадщину народу.

1. *Аркушин Г.* Голоси з Волинського Полісся. Луцьк. 2010.
2. *Аркушин Г.* Голоси з Підляшшя. Луцьк. 2007.
3. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / Уклад. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. Чернівці. 2006.
4. *Глуховцева К.Д., Грек А.Г.* Діалектний текст як джерело реконструкції історії етносу та народної культури // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. 1999. № 7.
5. Говірки Західної Полтавщини: зб. діалект. текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова. Черкаси. 2012.
6. Говірки Південної Київщини: зб. діалект. текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова. Черкаси. 2008.
7. Говірки Східної Слобожанщини: зб. діалект. текстів / Упоряд. В.В. Леснова; за заг. ред. П.Ю. Гриценка. Луганськ. 2013.
8. Говірки Чорнобильської зони: тексти / Упоряд. П.Ю. Гриценко та ін. К. 1996.
9. *Леснова В.* Словотвірні засоби вираження оцінних значень в українському діалектному мовленні // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. / наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк. 2012. Вип. 24.
10. *Романина І.* Діалектні тексти про чуда з Наддністрянщини // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів. 2010.

11. Українські східнослов'янські говірки: сучасні діалектні тексти: навч. посіб. / За ред. К.Д. Глуховцевої. Луганськ. 2011.

VOCABULARY OF CATERING IN DIALECTAL TEXT

The importance of a complex examination of the vocabulary of the local territorial dialects based on the examples of the use of such a factual material as a dialectal text, is in the center of attention of the thesis. The author analyzes the texts that deal with the lexis of catering recorded in field conditions on the territory of the Ukrainian East Sloboda patios.